

ژئومورفولوژی ایران

منبعی کلاسیک برای آموزش‌های آکادمیک ژئومورفولوژی

○ دکتر مهدی چوبینه

○ ژئومورفولوژی ایران
○ تألیف: دکتر محمود علایی طالقانی
○ ناشر: قومس، چاپ اول، اسفند ۱۳۸۰

○ محتوای کتاب ژئومورفولوژی ایران:

کتاب در چهارده فصل تألیف شده است:

فصل اول با عنوان «کلیات طبیعی ایران» شامل موقع جغرافیایی، حدود، وسعت، پیکربندی و ویژگی‌های زیست محیطی ایران است و با سه نقشه، یک جدول و چهار تصویر سیاه و سفید از چشم‌اندازهای مختلف ایران همراه است. در انتهای این فصل، «خلاصه آمده است که این خلاصه در همه فصول مشاهده می‌شود و به ارزش‌های کتاب به عنوان یک کتاب آموزشی می‌افزاید.»

در **فصل دوم** با عنوان «تکامل زمین ساختی ایران»، ژئومورفولوژی ساختمانی پوسته ایران مورد بررسی قرار گرفته است و ضمن معرفی نظریه زمین ساخت صفحه‌ای و جابه‌جایی قاره‌ها به موضوع تکامل زمین ساختی ایران براساس نظریه زمین ساخت صفحه‌ای اشاره شده است. در ادامه این فصل رخدادهای زمین‌شناختی ایران به تفکیک هریک از دوره‌های زمین‌شناسی مورد توجه قرار گرفته و سپس به زمین ساخت جدید پوسته ایران اشاره گردیده است.

واحدهای بزرگ مورفوتکتونیک ایران، روند واحدهای شکل زمین ساختی ایران، واحدهای مورفوتکتونیک محلی شامل مخروط‌های آتشفشانی، باتولیت‌ها، گنبد‌های نمکی، گل‌فشان‌ها و توده‌های تاورتن از جمله موضوعاتی هستند که در فصل دوم به آن‌ها پرداخته شده است. در این فصل ۸ نقشه، ۵ شکل، ۲ جدول و ۶ تصویر ارائه شده است.

فصل سوم با عنوان «واحدهای بزرگ ژئومورفولوژی ایران» شامل این مباحث است: روش‌های طبقه‌بندی ناهمواری‌های ایران، واحدهای ژئومورفیک ایران. در واقع فصل سوم کتاب فهرستی از فصول بعدی کتاب را ارائه کرده است.

فصل چهارم با عنوان «واحد شمال غربی» به زیرمجموعه واحد آذربایجان و کردستان شمالی، کردستان شرقی و واحد زنجان می‌پردازد. به نظر می‌رسد اولویت دادن به این واحد ژئومورفولوژیکی به لحاظ اهمیت و تنوع آن نسبت به سایر واحدها باشد. در بررسی هریک از زیرمجموعه‌های این واحد، علاوه بر

نشر قومس در ادامه توجه به سیاست غنی‌سازی منابع جغرافیایی کشور، کتابی را منتشر کرده با نام **ژئومورفولوژی ایران** که مؤلف آن دکتر محمود علایی طالقانی است. در این کتاب قبل از مقدمه، تقریظی از دکتر فرج‌الله محمودی آمده است که در آن ضمن اشاره به مشخصات جغرافیایی فلات ایران و تنوع محیطی کشور ایران، اشاره‌ای به سوابق مطالعات ژئومورفولوژیکی در منابع دانشگاهی نموده‌اند. با این حال استاد محمودی که خود عمری را در مطالعات و تدریس ژئومورفولوژی ایران سپری نموده‌اند اذعان داشته‌اند که «تعدادی از اساتید دانشگاه‌ها با استفاده از بخشی از منابع موجود به تدوین کتاب ژئومورفولوژی ایران همت گماشته و آن را چاپ و منتشر نموده‌اند هرچند از نظر کیفیت محتوا در سطوح متفاوتی قرار دارند، اما با کمال تأسف هیچ یک از این نوشته‌ها مجموعه کاملی از مسایل مهم ژئومورفولوژی ایران را منعکس نساخته‌اند.» اما خود مؤلف نیز تا حدودی به مشکلات این مسئله اشاره دارد آنجا که در مقدمه می‌نویسد: «... وقتی مطالعات ژئومورفولوژی در چنین سرزمینی (ایران) مدنظر باشد، با انبوهی از مسایل پیچیده مواجه خواهیم شد که روشن ساختن همه زوایای آن به طور قطع در حجم یک یا دو کتاب درسی نمی‌گنجد. به این دلیل است که هرچند کتاب‌هایی در زمینه ژئومورفولوژی ایران به رشته تحریر درآمده‌اند، ولی جوابگوی کامل نیاز دانشجویان علاقه‌مند برنیامده‌اند و در آن‌ها زوایای ناگفته و نانوشته یا به طور کلی خلأ علمی همچنان احساس می‌شود... با آنکه مطالب این کتاب کلی است و در آن سعی شده تا مطابق نیاز، اطلاعات در اختیار خوانندگان به ویژه دانشجویان قرار داده شود، چه بسا از عهده رفع همه نیاز آنان برنیامده باشد. این بدان معناست که تا روشن شدن مسایل ژئومورفولوژی ایران، راه درازی در پیش داریم...» شاید اگر تعمقی به قدمت مطالعات ژئومورفولوژیکی داشته باشیم و کتاب **صورة الارض** را به عنوان یکی از مشهورترین منابع آموزشی در پیکرشناسی زمین در نظر بگیریم، تا به امروز یکی از کم‌تعدادترین عناوین در بین کتب جغرافیایی، کتاب‌های مربوط به شاخه ژئومورفولوژی باشد. از این رو تولد کتاب ژئومورفولوژی ایران که قطعاً بر پایه علم ژئومورفولوژی به معنای عام آن استوار است، نویدی برای دانشجویان جدید علم جغرافیا خواهد بود.

**برجسته ترین ویژگی کتاب «ژئومورفولوژی ایران» نگاه متفاوتی است که
برای ارایه مطالب دارد و به شکل کاملاً ساده به بررسی
مسائل ژئومورفولوژیکی هریک از واحدهای ژئومورفیکی ایران پرداخته است
به نحوی که آموختن مطالب آن ساده تر بوده و جنبه های آموزشی کتاب را
برتری می بخشد**

**شاید اگر تعمقی به قدمت مطالعات ژئومورفولوژیکی داشته باشیم و
کتاب «صورة الارض» را به عنوان یکی از مشهورترین منابع آموزشی
در پیکرشناسی زمین در نظر بگیریم، تا به امروز یکی از کم تعدادترین عناوین
در بین کتب جغرافیایی، کتاب های مربوط به شاخه ژئومورفولوژی باشد**

مسائل ژئومورفولوژیکی هریک از واحدهای ژئومورفیکی ایران پرداخته است به نحوی که آموختن مطالب آن ساده تر بوده و جنبه های آموزشی کتاب را برتری می بخشد. از این رو آموزش های آکادمیک صاحب یک اثر مؤثر شده است.

از دیگر ویژگی های کتاب، فهرست منابع آن است که فهرستی جامع در اختیار محققان و دانشجویان علاقه مند قرار می دهد.

سومین ویژگی کتاب فهرست نمایه و فهرست واژگان کتاب است که در کمتر کتابی به زبان فارسی شاهد آن بوده ایم. چنانچه این سنت حسنه در کتب علمی رواج یابد قطعاً گامی مؤثر در جهت توسعه مطالعات علمی و پژوهش های بعدی خواهد بود.

نهایتاً اینکه در انتهای کتاب بیش از ۵۰ تصویر رنگی از پدیده های متنوع ژئومورفولوژیکی ایران به عنوان مجموعه ای با ارزش ارایه شده است. شاید یکی از برجسته ترین مواردی که این کتاب را از دیگر کتب مشابه متمایز می سازد، این ویژگی است که هر جا مؤلف از دیگران منبعی را به عاریت گرفته است (عکس، متن، نقشه، نیمرخ و...) همانجا نام منبع را ذکر کرده. که امید است این امر سرمشق سایر مؤلفان کشورمان در همه رشته های علمی باشد.

اولین باری که دکتر محمود علایی طالقانی را دیدم روزی بود که در جلسه دفاعیه پایان نامه کارشناسی ارشدم در آزمایشگاه گروه جغرافیای دانشگاه تهران حضور یافت. دکتر طالقانی در آن زمان دانشجوی دوره دکتری جغرافیایی طبیعی بود. حضور یک دانشجوی دکتری رشته جغرافیا در جلسه دفاعیه پایان نامه ای که به موضوع ژئومورفولوژی کاربردی می پرداخت چندان خوشایند نبود و نگرانی برابم به وجود آورده بود اما سوالات پخته و جالبه ایشان نشان از ظهور یک جغرافیدان جوان می داد که آینده ای روشن در پیش داشت. آخرین بار که دکتر طالقانی را دیدم در دفتر کار مشترکم با آقای دکتر شایان بود که موضوع عضویت هیئت علمی وی در دانشگاه رازی کرمانشاه مطرح بود پس از مقاله طبقه بندی مراحل وی در جمله رشد آموزش زمین شناسی دیگر خبری از وی نداشتم تا اینکه کتاب ژئومورفولوژی ایران وی به دستم رسید. به هر حال امیدوارم در آینده نزدیک شاهد آثار و تألیفات بیشتری از این استاد جوان باشیم از این رو پیشنهاد می کنم برای هریک از واحدهای ژئومورفولوژیکی ایران می توان مطالعات عمیق تر را در قالب یک کتاب ارایه نمود.

زمین ساخت، به عناصر مهم توپوگرافیکی آن واحد نیز اشاره شده است. به عنوان مثال در واحد آذربایجان به رشته کوه ارسباران، توده سیلان و رشته کوه بزغوش، توده سهند و رشته کوه ماکو - بانه (دیواره غربی) و چاله ارومیه پرداخته است. در ادامه این فصل فرآیندهای غالب شکل زایی و تحول ناهمواری ها در کوتاه تر در ناحیه شمال غربی تبیین گردیده است در این فصل نیز ۳ نقشه، ۷ شکل و ۱۰ تصویر ارایه شده است.

در فصل پنجم ضمن اشاره به زمین شناسی «واحد شمالی» در دو قسمت واحد البرز و واحد تالش، مسایل ژئومورفولوژیکی این واحد مورد بررسی قرار گرفته و علاوه بر تقسیم بندی واحد البرز به سه بخش البرز غربی، البرز مرکزی و البرز شرقی، پیکرشناسی علم کوه و دره شاهرود، دماوند را به تفصیل آورده است. در قسمت دوم از این فصل با عنوان نقش دینامیک بیرونی در تحولات پیکرشناسی واحد شمالی به تحول سیستم البرز و تالش در دوره کوتاه تر و سیستم های فرسایش کنونی شامل هوازدگی، فرآیند رودخانه ای، فرآیندهای دانه ای پرداخته شده است. در حالی که در هیچ یک از منابع قبلی در مورد ژئومورفولوژی ایران چنین روند کلاسیکی در پرداختن به موضوعات دیده نمی شود.

روند بررسی مطالعات ژئومورفولوژیکی در سیر فصول دیگر کتاب نیز به همین سبک است. از این رو برای پرهیز از اطاله کلام صرفاً به عناوین این فصول اشاره می شود:

- فصل ششم: واحد جنوب غربی (زاگرس).
- فصل هفتم: واحد شمال شرقی (خراسان شمالی).
- فصل هشتم: واحد شرقی ایران (نهبندان - خاش).
- فصل نهم: واحد جنوب شرقی (مکران).
- فصل دهم: واحد کوه های ایران مرکزی.
- فصل یازدهم: واحد چاله ها و دشت های داخلی.
- فصل دوازدهم: دشت لوت.
- فصل سیزدهم: جلگه خزر.
- فصل چهاردهم: جلگه های ساحلی جنوب (خلیج فارس و دریای عمان).

ویژگی های بارز کتاب: چنان که اشاره شد برجسته ترین ویژگی این کتاب نگاه متفاوتی است که برای ارایه مطالب دارد و به شکل کاملاً ساده به بررسی